

**ESKI MASJID TEATR STUDIYASIDA REJISSORLIK
TENDENSIYALARI HAMDA RASSOM TANDEMI**

Xoliqov Mirjalol Raxmatulla o'g'li

K.Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti, o'qituvchi

Da-vinchi9391@mail.ru

+99890-009-93-79

Annotatsiya : Ushbu maqolada “Eski Masjid” teatr studiyasida shakllangan rejissyorlik tendensiyalari, o‘z davrining eng mashhur rejissyorlaridan iborat kollektiv shakllanishi hamda teatr studiyasiga taklif etilgan stenograf rassomlar avangard fikirlar orqali teatr studiyalarini shakllanishida o‘z hissalarini qo‘shganliklari to‘g‘risida ma’lumotlar keltirilgan.

Annotation: In this article, there is information about directing trends formed in the "Old Mosque" theater studio, the collective formation of the most famous directors of their time, and the contribution of stenographers invited to the theater studio to the formation of theater studios through avant-garde ideas given.

Kalit so‘zlar: rejissyor, teatr-studiya, stenograf, aktyor, tafakkur, erkinlik, o‘zbek, spektakl, tomoshabin.

Keywords: director, Theater-Studio, stenographer, actor, contemplation, freedom, Uzbek, performance, audience.

Dramaturgik asardagi jamiki voqealar, to‘qnashuvlar asosan so‘z orqali o‘z yechimini topayotgan bo‘lsa, demak spektakllarning hayotiyliigi, ta’sirchanligi, tomoshabin dilidagi tuyg‘ularini quzg‘atuvchi, tasavvurlarini uyg‘otuvchi asosiy qurol bu so‘zdir. Sahnalashtirilgan har bir spektakl uchun mas‘ul shaxs bu rejissyor va rassom ekan, demak, har bir aytilgan so‘zning va sahnada qurilgan dekoratsiyaning to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri, jonli yo jonsiz ijro etilayotganligi va asar badiiy yechimiga to‘g‘ri javob berayotganligi uchun ham javobgardir.

“Eski Masjid” teatr studiyasi o‘z faoliyatini Tojikistonlik mashhur rejissyorlar Borzu Abdurazzoqov va Farrux Qosimovlar, shu bilan birga avval Turkmaniston ayni paytda Londonda ijod qilib kelayotgan Avliyoquli Xo‘jaquliyev singari tajribali va iste’dodli rejissyorlar ijodi va imkonini o‘zida aks ettira oldi. Bu esa tez fursatda teatr studiyasining dunyo san’atida o‘z o‘rni va yuqorida aytilgan rejissyorlarning ham ijodiy imzosiga ega qildi. ¹

Avvalo, ushbu teatrda an’anaga aylangan turli rejissyorlar bilan hamkorlikda ishlash printspi bu birinchidan aktyorlar maxoratini yuksaltirgan bo‘lsa, ularni yangidan-yangi qirralarini ochishga yordam bergan bo‘lsa, ikkinchidan tajribali

¹ Qmariddin Ortiqov bilan - Ijodiy suhbat 2023 y

rejissyorlarning jahonning eng mashhur asarlarini yangicha va milliylikka yo'g'rilgan xolda talqin etish imkonini yaratdi. Bu esa teatr studiyasining o'ziga xos ijodiy yo'lini belgialb berdi, desak mubolag'a bo'lmaydi.

Abdunabi Bobojonov, Isoq To'raev, Oygul Xalilova, Botir Qurbonov, Gulnoza Rahmatova, havaskor sozanda va xonandalar truppa asosini tashkil etgan. «Eski masjid» teatrining birinchi asari «Mehribonginam» (Sh.Shomanadze asari) spektaklidayoq truppaning muhim ijtimoiy muammolarni yangi uslubdagi teran sahnaviy talqinlarda yorqin va ta'sirchan ijrolarda aks ettirishga bo'lgan intilishi ko'rindi. Spektakl «Navro'z-95» festivalida 1-o'rinni oldi. Teatr yangicha fikrlaydigan novator rejissyorlarni taklif etib, shu paytgacha hech kim e'tibor bermagan manbalar asosida murakkab sahna asarlari yaratish, yangi talqin uslubi va vositalar izlab topish, tomoshabinni voqealarning ishtirokchisiga aylantirish yo'lidan bordi. 1995 yilda rejissyor Farrux Qosimov Farididdin At-torning «Mantiq ut-tayr», Navoiy-ning «Lison ut-tayr» asarlari asosida «Shayx San'on» va «Tarso duxtar»ni sahnalashtirdi. 1998 y. Ukrainaning Xarkov shahrida o'tgan «Sharq ekspressi» xalqaro teatr festivalida «Ayol alvasti yoki haroratli ishq» spektakli 1-o'rin oldi. 1999 yilda Ch. Aytmatovning «Asrga tatigulik kun» asari asosida sahnalashtirilgan «Nayman ona qissasi» spektakli «Navro'z — 99» respublika festivalida alohida sovrin, Bishkek (Qirg'iziston)da o'tgan «Ch.Aytmatov va teatr» xalqaro festivalida eng oliy sovrin — Gran-prini qo'lga kiritdi. Shuningdek, «Qobil va Hobil», «Raqsu samo'» kabi spektakllar ham turli mukofotlarga sazovor bo'ldi. «Chiyali bozordagi hangoma», «Mo'jizaviy daraxt», «Manqurtlarga bermang dunyoni» kabi teatrlashgan tomoshalari ham muvaffaqiyat qozondi. Albatta bu yutuqlarda sahnalashtirilgan spektakllarning stenografiyasi va rassomining ham o'rnini alohida takidlash joizdur. Chunki yaratilgan stenografiyalar spektaklning badiiy yaxlitligini ta'minlashda muhim vosita bo'lib xizmat qildi.

“Eski masjid” teatr studiyasi 2013 yilda bo'lib o'tgan “Seni kuylaymiz zamondosh” O'zbekiston teatrlarining 2-respublika ko'rik-tanlovida ham muvaffaqiyatli ishtirok etdi. Professional teatrlari o'rtasida o'tkazilgan bo'lishiga qaramay, teatr studiyasining yosh ijrochilari tomonidan yuksak mahorat bilan ijro etildi.

2

Teatr-hayot nusxasi emas, balki uning badiiy in'ikosidir. Aslida ham teatr san'ati tomoshabinga kuchli ta'sir kursatuvchi ma'naviyat quroli hamdir. Uni to'g'ri yo'llay olmasang, inson qalbini zabt eta olmasan, uning qalbidagi chirkinlik va yovuzlikni otib o'ldira olmasan. Teatr studiyasi esa ana shu ta'sir kuchini o'zining noodatiy sahnaviy ko'rinishlari orqali ifoda etish imkonini yaratib bera oladi. Masalan, Amir Temur davridagi tarixiy obidalarning yaratilish tarixi va tarixiy voqeliklarni aks ettirish uchun, butun boshli oqsaroy yoki registon dekortsiyasini qurish shart emas, balki uning bir g'ishti bo'lagi misolida ham bu davr qiyinchilik yoki bunyodkorlik mashaqqatlarini aks

² Qmariddin Ortiqov bilan - Ijodiy suhbat 2023 y

ettira olish mumkin.

“Eski masjid” teatr studiyasi bugun zamonaviylik va milliy urf-odatlarimiz, an’analarimiz va qadimiy tariximizni bir nuqtada, ya’niki, g’oyaviy maslakdoshlik zamiriga birlashtirishga xarakat qilib kelmoqda. Bu esa, teatr studiyasining bu ijodiy izlanishlarini dunyo san’atida o’ziga xos xususiyati bo’lganligi bois, dunyo bu teatr studiyasi izlanishlari samarasi bilan katta qiziqish bilan qarayotganligiga sabab bo’lmoqda. U qisqa davr ichida o’zining ta’sirchan, qiziqarli spektakllari bilan keng jamoatchilik e’tiboriga tushdi. Teatr repertuaridan o’rin olgan Fariddiddin Attor va Alisher Navoiy dostonlari asosida yaratilgan “Shayx San’on”, Chingiz Aytmatovning “Asrga tatigulik kun” romani asosida “Nayman ona”, Jon Bayronning “Kain” dramasi asosida “Qobil va Hobil”, A.Shamanedzining “Katta peshayvonlik kichik xonadon” p’esasi asosida “Mexribonginam” kabi spektakllarining har biri bugun dunyo bilan yuzlashdi. Ushbu asarlar o’zining chuqur falsafiyli, dolzarb ma’naviy-axloqiy muammolarga qaratilganligi bilan aloxida e’tiborga molik.

Tomoshabin bilan o’zaro ijodiy muloqot va boshqa teatr tajribasi vakillari bilan hamkorlik teatr studiyasining zamonaviylik unsurini kashf etilishiga sabab bo’ldi. Unda saxnalashtirilgan spektakllar obrazli yechimi sahna stenografiyasining noodatiy yechimlari bilan zamonaviy fikrlashga intilishi bilan qiziqarlidir. Rejissyor va rassomlarning samarali izlanishlari esa aktyorlarning maxorati bilan belgilanadi. Bu esa, teatr studiyasida O’zbekiston san’at arbobi Isoq To’raev va O’zbekistonda xizmat ko’rsatgan artist Oygul Xalilova ijodi ham bu teatr studiyasining o’ziga xos mashhurlik mezonini ta’min etdi. “Eski masjid” teatr studiyasida saxnalashtirilgan spektakllar juda kamchilikni tashkil etadi. Biroq, o’zbek teatr san’ati bitiklarini ushbu spektakllarsiz zarxal xarflar bilan bitib bo’lmaydi. Ushbu teatr studiyasining faoliyati studiyachilik faoliyatining xarakati nechog’lik zaruriylik va samarali bo’lishidan dalolat berib turibdi. Bugunning tomoshabiniga teatr studiyalari o’tmish va kelajakning bog’lovchi ko’prik sifatida g’oyaviy maslakdosh bo’lishini ta’min etuvchi muqaddas masjidligicha qolaveradi.

Borzu Abdurazzoqov- gruzin adibi A.Shamanedzining “Katta peshayvonlik kichik xonadon” p’esasi asosida “Mexribonginam” spektaklini saxnalashtirgan. «Eski masjid» teatrining birinchi asari «Mehribonginam» (Sh.Shomanadze asari) spektaklidayoq truppaning muhim ijtimoiy muammolarni yangi uslubdagi teran sahnaviy talqinlarda yorqin va ta’sirchan ijrolarda aks ettirishga bo’lgan intilishi ko’rindi.

Ushbu spektaklda oilaviy majorolar, muxabbat tuyg’usi, orzu-havasning tirikchilik qiyinchiliklari yo’lida paymol bo’lib qolayotganligi sahnaviy manzaralarida yaqqol aks ettiriladi. Spektakldagi aktyorlar ijrosining har birida qaxramonlarning hayratlanarli kayfiyatlar ham yasamalik bilan emas, xayotiy ijroga egaligi bilan tomoshabinni mahliyo qilib qo’yadi. Rejissyor har bir kayfiyat va holatni aktyorda aynan o’ziniki qilib olguncha, me’yoriga yetguncha ko’rsatishga erishgan. Bundan tashqari asarni o’zbek

mentalitetiga moslashtirilganligi va sharqona axloqiy fazilatlarining yuksak e'tirofga loyiqligini to'laqonligicha ifodalay olgan.

Avliyoquli Xo'jaquliyev - 1959 yil 29 avgust sanasida tavallud topgan. 1982-1986 yillarda Ostrovsiy nomidagi teatr va rassomlik institutini drama rejissyorligi fakultetini tamomlagan. U rejissyorlik saboqlarini ustoz M.Tumanashivilidan o'rganadi va uni kelgusi hayotida dasturulamal qilib oladi. U domiy ish joyda muntazam faoliyat olib bormaydi. U erkin ijodkor sifatida ko'pincha "eski masjid" teatr studiyasida spektakllar sahnalashtirishni o'ziga lozim deb topadi. Negaki, ushbu teatr studiyasi uning dunyoqarashi va sahnalashtirish uslubiga mos aktyorlar truppasiga ega. U kichik teatr studiyasi bo'lishiga qaramay, bu sahna o'zining xalqona va milliylikni tarannum etuvchi o'ziga xos yo'lini qadrlaydi va bu borada o'z mehnatining singayotganligidan faxrlanadi. U teatr studiyasi jamoasi bilan ko'plab davlatlarda ijodiy safarda bo'ldi, dunyoga "Eski masjid" teatr studiyasining borligini kashf qilish bilan birga o'z muhriga ega ijodkor sifatida dovrug' qozonishiga ham sababchi bo'lganligini e'tirof etadi. U qirq beshdan ortiq spektakllar yaratgan bo'lishiga qaramay eng go'zal sahna asarlarini teatr studiyasi bilan hamkorlikda yaratdi. U sahnalashtirgan asarlar Shekspirning "Qirol Lir", Navoiyning "Sabb'ai sayyor", "Layli va Majnun", O.Uayldning "Salomeya", Yevripidning "Mediya", Bayronning "Kain va Avel" asari asosida "Qobil va Hobil", Kabo Abening "Jenshina v pekax" kabi spektakllari shular jumlasidandir.

Avliyoquli Xo'jaquliyevning Jon Bayronning "Kain" dramasi asosida "Qobil va Hobil" asarini sahnalashtirilishi o'zbek teatr san'atida o'ziga xos yangilik bo'ldi deb aytish mumkin. Odamlarning bir-birini o'ldirish to'g'risidagi rivoyat nosaro va musulmon dunyosida ham keng tarqalgan. Rejissyor ushbu asarni afsonaning sharqona varianti asosida talqin etadi. Bu sahnadagi musiqiylik, joy manzaralari, liboslarda ham o'z aksini topadi. Bu xatto sharqona nom Qobil va Hobil, Yelpek, Havo kabilarda o'z tasdig'ini topgan. Asarda bu diniy yondashuv bo'lsada, rejissyor uni tomoshabin ko'z oldida ijtimoiy-ma'naviy muammo sifatida namoyon etadi. Qobilning tavba tazarrusi o'zaro birodarkushlikka qarshi da'vat sifatida jaranglaydi.

Bu dramatik dostonning jaxon teatri tajribasidagi o'ziga xos taqdirini nazarda tutadigan bo'lsak, mazkur spektaklni juda katta jur'at va jasorat deb baxolash mumkin. Jahon teatr tarixi kitobidan bizga ma'lumki, ushbu asarni mashxur rejissyorlar V.Meyerxold va K.Stanislavskiylar ham sahnalashtirgan. Biroq, bu spektakllar o'z davrida unchalik shuhrat qozona olmadi. Avliyoquli esa "eski masjid" teatr studiyasida o'z ko'nglidagi va rejissyorlik borasidagi yillab kuzatuvlari va tajribalariga tayangan holda matonat bilan sahnalashtirishga erishdi. J.Bayronning mazkur dostoni zamirida rejissyor spektaklga "Injil"dagi nomni qaytarib, ko'hna avzuga yangicha ruh beradi. Rejissyor avvlo, ikki qarama-qarshi kuchlarni joylshtirib oladi. Jumladan Qobil (O'zbekiston san'at arbobi I.To'raev) va Hobil (Yu.Jo'raboev) bir-biriga qarama qarshi qo'yiladi. Hobil dunyoning azaliy mohiyatini, umum tartibotini vazminlik bilan qabul

qiladi. Qobil esa uning aksi o'laroq, o'ta qiziquvchan, qoni qaynoq, o'ta hissyotga beriluvchan extiros sohibi sifatida talqin etiladi. Albatta bu spektaklning shu darjada nom qozonishiga spektakl stenografiyasi ham o'z hissasini qo'shdi. Spektakl badiiy yaxlitligini ta'minlashda albatta stenografiyaning o'z o'rni borligi yana o'z aksini topadi.

Umuman olganda "Eski Masjid" teatr studiyasida shakllangan rejissyorlik tendensiyalari hamda rassomlik tandemi, qaysidur manoda bugungi teatrlarimiz va teatr studiyalarimiz rivojlanishida ham o'z aksini topib kelmoda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Avdeyev A.D., Proisxojudeniye teatra, M.— L., 1959;
2. Stanislavski y K. S., Sobr soch., t. 18, M., 1954-61;
3. Xorijiy teatr tarixi (ruschadan S. Tursunboyev tarjimasi), t. 1—2, T., 1997, 1999;
4. Rahmonov M., Hamza (o'zbek davlat akademik drama teatri) tarixi, T., 2000;
5. Qodirov M., O'zbek teatri an'analari, T., 1976; O'zbek teatri tarixi, T., 2003.
6. M.Umarov. Mannon Uyg'ur va Milliy teatr estetikasi.

M.Umarov. Milliy teatr nazariyasining paydo bo'lishi. "Teatr" 2004